

چلچراغِ آسمانِ ادب و هنر و فرهنگ

(خودنوشتِ مشاهیرِ معاصر ایران زمین)

به کوشش

سهیلا حسن‌زاده

و

دکتر شهروز جمالی

استادیار دانشگاه اراک، اسامی واحد همدان

تهران ۱۳۹۸

سرشناسه	:	حسن زاده، سهیلا، ۱۳۴۸ -، گردآورنده
عنوان و نام پدیدآور	:	چلچراغ آسمان ادب و هنر و فرهنگ (خودنوشت مشاهیر معاصر ایران زمین) / ایه کوشش سهیلا حسن زاده، شهروز جمالی.
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات امیدرهاوی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	:	۴۲۲ص: مصور.
شابک	:	978-600-96411-8-5
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	مشاهیر -- ایران -- سرگذشتنامه
موضوع	:	Celebrities -- Iran -- Biography
شناسه افزوده	:	جمالی، شهروز، ۱۳۴۴ - گردآورنده
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۷ ج۵/ح۱۸۸۳/CT
رده بندی دیویی	:	۹۲۰/۵۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۵۹۲۱۵۹

چلچراغ آسمان ادب و هنر و فرهنگ

(خودنوشت مشاهیر معاصر ایران زمین)

سهیلا حسن زاده - شهروز جمالی

صفحه آرا: زهرا عزیزی

طراح جلد: مهري سیاهوشی

نوبت چاپ: نخست ۱۳۹۸

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

© حق چاپ: ۱۳۹۸، انتشارات امیدرهاوی. Email: amir.derahavi@chmail.ir

تلفن: ۰۹۱۲۵۰۲۹۴۸۶ - نمابر: ۲۲۶۲۲۱۴۱

شابک: ۹۷۸۶۰۰۹۶۴۱۱۸۵

تمام حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

فہرست

۷	پیشگفتار.....
۱۶	آل احمد، جلال.....
۲۴	آموزگار، ژالہ.....
۳۰	آیتی، محمد ابراہیم.....
۳۴	استعلامی، محمد.....
۴۲	اسدی پور، بیژن.....
۴۸	افشار، ایرج.....
۷۲	امانی، غلامرضا.....
۸۰	امیری فیروزکوهی، کریم.....
۸۸	باستانی یاریزی، محمد ابراہیم.....
۱۰۶	برومند، ادیب.....
۱۱۲	پورداوود، ابراہیم.....
۱۱۸	پروین گنابادی، محمد.....
۱۲۸	پوررضا، فریدون.....
۱۴۲	ترقی، بیژن.....
۱۵۴	تقی زادہ، سید حسن.....
۱۶۴	خالقی مطلق، جلال.....
۱۷۸	دانش پڑوہ، محمد تقی.....
۱۹۴	ذہیر سیاقی، سید محمد.....
۲۰۴	زرین کوب، عبدالحسین.....
۲۱۴	سپنتا، ساسان.....
۲۳۰	سپہری، سہراب.....

۲۴۰	شاپور، پرویز
۲۵۰	شجریان، محمدرضا
۲۵۸	شهیدی، عبدالوهاب
۲۶۴	صلاحی، عمران
۲۷۴	طاهرزاده، سیدمحمد
۲۸۰	طباطبایی (علامه)، سیدمحمدحسین
۲۸۸	فراهانی، اب الممالک
۳۰۲	فروزاندر، ایع الزمان
۳۰۶	فصیح، اسماعیل
۳۱۲	قهرمان، محمد
۳۱۸	کیایی، میلاد
۳۲۳	معین، محمد
۳۳۱	مدرس رضوی، سیدمحمدتقی
۳۴۱	مینوی، مجتبی
۳۵۳	ناقل خانلری، پرویز
۳۷۷	نجفی، ابوالحسن
۳۸۵	نقیسی، سعید
۳۹۵	نگهبان، تورج
۴۰۵	همایی، جلال الدین
۴۲۳	کتاب شناسی مراجع و مأخذ

به نام خداوند جان آفرین حکیم سخن در زبان آفرین

«زندگی نامه^۱» که با عنوان‌هایی چون «شرح حال، حسب حال، سرگذشت، گزارش، ترجمه احوال، تذکره و سیره» نیز یاد شده است، یکی از انواع ادبی به شمار می‌آید و رویدادهای مهم روزه‌های زندگی شخصیت‌های مهم و مشاهیر علمی، ادبی، فرهنگی، هنری و سیاسی در آن درج می‌شود.

این گونه نوشته‌ها در ایران سابقه‌ای دراز دارد و پیشینه آن به دوره تاریخ ایران پیش از اسلام بازمی‌گردد؛ «خدای نامه»، «کارنامه اردشیر بابکان» و... نمونه‌ها و یادگارهایی از زندگی نامه‌ها به شمار می‌آیند که «بنا بر افسانه نیز آمیخته شده است.

خدای نامه (خوتای نامک) عنوان کتابی به زبان پهلوی (فارسی میانه) است که در تاریخ قومی ایرانیان و حوادث تاریخی شاهان ایران در دوره ساسانیان براساس متون کهن موجود، تألیف شده است. به نظر می‌رسد خدای نامه اسم خاص نبوده، بلکه عنوان عمومی این قبیل کتاب‌های داستانی پهلوانان و پادشاهان بوده است؛ چنانکه «شاهنامه» عنوان عام و معادل این نام، (خدای نامه) است. «خوتای» (خدای) در زبان پهلوی معنی «شاه» دارد.

کارنامه اردشیر بابکان (کارنامه اردشیر بابکان) نیز سرگذشت داستان اردشیر، نخستین پادشاه ساسانی است که تألیف آن را در حدود سال ۶۰۰ میلادی ذکر کرده‌اند. این اثر، علاوه بر سرگذشت اردشیر، مختصری از زندگی پسرش، شاپور، و هرمزد، پسر شاپور را نیز در بر دارد. از دیگر نمونه‌های پیشین این گونه نوشته‌ها در دوره اسلامی، می‌توان به «سیرالملوک‌ها» اشاره کرد؛ درحقیقت تأثیر مهم خدای نامه‌ها در تألیف متون تاریخی، سبب پدید آمدن «سیرالملوک‌ها» می‌گردد. در این دسته از متون (سیرالملوک‌ها)، چنانکه از

عنوانش برمی آید، در ضمن شرح مقاطع مهم زندگی پادشاهان، شیوه حکومتی، اخلاقی و رفتاری آنان بررسی می شود. «سیر الملوك» نام دیگر کتاب «سیاست نامه» خواجه نظام الملک توسی است که در ضمن تحلیل روش و سیرت شاهان، وزیران و مردان حکومتی، چشم اندازی نیز به زندگی آنان دارد.

«قصص الانبیا» و تذکره های گوناگون عصری، موضوعی، عمومی، قومی، اعتقادی، محلی، اجتماعی، خانوادگی و درباری و زنان نیز از دیگر نمونه های زندگی نامه نویسی در تاریخ ادب فارسی به شمار می آید که هر کدام در حوزه موضوعی و تاریخی خود از جایگاهی خاص برخوردار است؛ این حرکت تا روزگار حال به گونه ای گسترده ادامه می آید.

زندگی نامه رادیکات مغرب زمین نیز پیشینه ای دراز دارد و به قرن اول میلادی بازمی گردد؛ قدیم ترین نمونه آن را «حیات مردان نامی» اثر پلوتارک (۴۶-۱۲۷ م.) دانسته اند. پلوتارک را در تاریخ ادب جهان به عنوان فیلسوف، شرح حال نویس و معلم اخلاق و در عین حال نخستین اندیشه مند شناخته اند که در این شیوه به کار خطیر زندگی نامه نویسی پرداخته است. وی زندگی نامه چهار طبقه برداران، قانونگذاران، خطیبان و سیاستمداران از ناموران روم و یونان را در کتاب خود ذکر کرده است. از جمله این چهره ها می توان به اسکندر مقدونی (فرمانروای مقدونیه)، سیسرون (سخنور و نویسنده رومی)، ژول سزار (قیصر روم)، دیون (سیاستمدار یونانی) اشاره کرد.

شاخه ای از زندگی نامه نویسی را که به قلم خود شخص بنامد، اصطلاحاً «زندگی نامه شخصی» یا «خودنگاشت»^۱ می نامند. در حقیقت زندگی نامه شخصی یا خودنگاشت، شرح احوال شخصی، معرفی محیط زندگی و محل رشد و پرورش، و توصیف مراحل گوناگون زندگی اوست که با جریان های فکری و اجتماعی و... زمانه اش درهم آمیخته و خود آن را نگاشته است.

زندگی نامه های شخصی یا خودنگاشت را بخشی از «ادبیات اعترافی» دانسته اند که خود شاخه ای به نام «رمان اعترافی» را شامل می شود و در نیم قرن اخیر در اروپا رواج یافته

است. ادبیات اعترافی علاوه بر رمان، شعر را نیز دربرمی گیرد؛ اشعار غنایی را به لحاظ آنکه کاملاً شخصی است، بخشی از ادبیات اعترافی می دانند.

در ادبیات اروپا قدیم ترین نمونه اعترافی، «اعترافات» از سنت آگوستین، روحانی سده چهارم میلادی، است. از دیگر نمونه های آن می توان به «اعترافات» ژان ژاک روسو (قرن ۱۸م.) و «اعترافات یک انگلیسی تریاک خور» از دوکوینسی اشاره کرد. این پدیده ظاهراً از جنگ جهانی دوم به بعد در اروپا در میان اشخاص مهم سیاسی و اجتماعی شایع شده است و چهره های مذکور به نوشتن زندگی نامه خود مبادرت کرده اند و در نتیجه شمار زیادی از این خودنگاشت ها را می توان یافت.

در تاریخ ایران، از قدیم ترین خودنگاشت ها یکی زندگی نامه شخصی شیخ الرئیس ابوعلی سیناست. ظاهر ابوعلی سرگذشت خود را برای شاگردش ابوعبیدجوزجانی حکایت کرده و او این سرگذشت را نوشته است. اینک بخشی از این نوشته با ترجمه فروزنده مهرداد نقل می گردد:

«یدرم عبدالله از مردم بلخ بود. در روزگار سرح پسر منصور سامانی به بخارا درآمد. بخارا در آن عهد از شهرهای بزرگ بود. نام آن دیوانی پیشه کرد و در روستای «خُرمِیْش» به کار گماشته شد. به نزدیکی آن روستا، روستای «آفشنه» بود. در آنجا پدر من، مادرم را به همسری برگزید و وی را به عقد خویش درآورد. نام مادرم ستاره بود. من در ماه صفر سال ۳۷۰ هجری قمری از مادرم زاده شدم. نام من حسین گذاشتند. چندی بعد، پدرم به بخارا نقل مکان کرد. در آنجا بود که مرا به آموزگاران سپرد تا قرآن و ادب بیاموزم. دهمین سال عمر خود را به پایان می بردم که در قرآن و ادب تبحر پیدا کردم، آنچنان که آموزگارانم از دانسته های من شگفتی می نمودند...»

از اشارات ناصر خسرو قبادیانی در مقدمه سفرنامه نیز چنین برمی آید که او هم از جمله کسانی است که به گونه ای شرح احوال خود را نوشته است؛ آنجا که می نویسد: «چنین گوید ابو معین حمیدالدین، ناصر بن خسرو القبادیانی المروزی، تاب الله عنه، که من مردی

دبیرپیشه بودم و از جمله متصرفان در اموال و اعمال سلطانی، و به کارهای دیوانی مشغول بودم؛ و مدتی در آن شغل مباشرت نموده، در میان اقران شهرتی یافته بودم...^۱

ناصرخسرو با بیانی اعتراف گونه از زندگی خود می گوید؛ از شراب خواریش؛ تا این که خوابی می بیند و در پی این خواب تحولی درونی در او و زندگیش پدید می آید: شخصی او را از شراب خواری باز می دارد و در پی جستجوی حقیقت او را به سوی قبله (کعبه) رهنمون می سازد. نخست از شغل دولتی و دیوانی دست باز می کشد، شراب خواری و امور دنیایی را ترک می کند و با برادرش راهی سفر حج می گردد. هفت سال در سفر است؛ چهار بار حج می گزارد و در میانه سفر خاطرات خود را از دیدار شخصیت ها و مکان های مختلف بیان می کند. بر این پرهیز از درازی سخن، خوانندگان ارجمند را به مطالعه ادامه این ماجرا در کتاب سفرنامه عروس می کنم.

«المنقذ من الضلال» نام مهمانغزالی را نیز از نمونه های اعترافات می دانند. از دیگر نمونه های خودنگاشت ها «تذکره شایسته اسب صفوی»، «تروک جهانگیری» و «شرح احوال عباس میرزا ملک آرا» نیز قابل ذکر است.

در ادبیات فارسی، خودنگاشت ها گاه با عنوان مشترک و عمومی چون «زندگی من»، «زندگانی من»، خاطرات، خاطرات زندگی من و ترجمه «دشته شده است؛ از این میان می توان به نمونه هایی چون «خاطرات و اسناد علی خان ظهیر» (م. ۱۳۴۲ ه. ق.)، «زندگانی من» از ابوالقاسم لاهوتی (م. ۱۳۰۵ ه. ق.)، «زندگانی من»، از سیداحمد کسروی (م. ۱۳۲۴ ه. ش.)، «شرح زندگانی من» نوشته عبدالله مستوفی (۱۲۵۵-۱۳۲۹ ه. ش.) که تاریخ اجتماعی، اداری و سیاسی دوره قاجار است؛ «شرح حال سیدمحمدعلی جمال زاده» به قلم خود از «سیاحت شرق» از حجت الاسلام آقا نجفی قوجانی (۱۲۵۴-۱۳۲۲ ه. ش.) اشاره کرد.

از آنجا که این گونه زندگی نامه ها به قلم خود شخص است، اغلب با لطف و سلیقه ای خاص نوشته شده و دربردارنده اطلاعاتی است که آن را شاید در جایی دیگر نتوان یافت؛ بر این اساس امتیازی ویژه دارد. از جمله این امتیازات وجود تصاویر زنده و گیرا،

^۱ ناصرخسرو - سفرنامه - به کوشش دکترنادر وزین پور - ص ۱

صمیمیت و بی تکلفی و صداقت و... آن هاست؛ که همچون داستانی دلکش، با چنان جذابیت و لطافت خواننده را با خود به سفر می برد و تا عمق آن می کشاند.

از سویی اغلب دقیق ترین و جامع ترین وقایع و اطلاعات زندگی آنان را در لابه لای همین خودنگاشت ها می توان یافت.

سرزمین بزرگ ایران، از خوش اقبالی ما، همواره مهد ظهور شخصیت ها و مفاخر بلند پایه ای بوده است که برخی جهانی اند و دنیا به آنان می بالد؛ بزرگانی که در ادوار مختلف تاریخی پدید آمده و کاروان فرهنگ و تمدن و دانش و هنر ایران و اسلام را پیش برده اند. بی گمان آشنایی و شناخت این مشاهیر و مفاخر بر هر ایرانی فرهیخته و ادب دوست، و پوینده راه دانش و فرهنگ و هنر، بویژه جوانان این دیار، بسیار لازم و ضروری است تا به خود و دیگران یادآور شود که پایه های کاخ فرهنگ و تمدن از خشت خشت آثار اهل آن بنا نهاده شده و اساساً هر کتاب از ذاب های دیگر پدید آمده است؛ با این باور، باید به خود گوشزد کرد که ما روی درس ایران دانشی و فرهنگی خود ایستاده ایم و در سیر تکاملی آن بار مسؤولیت بر دوش داریم.

بخشی از این تاریخ مربوط به دوره معاصر است که مشاهیر این مقطع زمانی خود جایگاهی ویژه در پیشبرد فرهنگ و دانش و هنر این دیار دارند.

کتاب حاضر از جمله آثاری است که خاصاً در همین زمینه تألیف شده و خود جلودار کتاب های دیگری در همین زمینه است تا به لطف دادار مربیان و آینده ای نه چندان دور استمرار یابد. از آنجا که این مجموعه دربردارنده زندگی نامه های است که چهره های مذکور خود نوشته اند، جای خالی بسیاری از دیگر ستارگان آسمان فرهنگ و هنر و ادب معاصر پیدا است. این پدیده معلول دو علت است: نخست آنکه این بزرگان غایب، شرح حال زندگی خود را ننوشته و یا بازگو نکرده اند؛ و یا مؤلف محترم به این خودنگاشت ها دست نیافته است. از این رو احتمال چاپ مجلدات دیگر را پیش بینی می کنیم و یاری خوانندگان صاحب نظر و آگاه را در این زمینه جویا و نیازمندیم.

انگیزه تألیف کتاب را سرکار خانم سهیلا حسن زاده در سر داشتند، بانویی فرهیخته و از شیفتگان فرهنگ و ادب و هنر ایران و از خدمتگزاران این راه پرافتخار که همواره سعی در

شناختن و شناساندن آثار هنرمندان، ادیبان و فرهیختگان دارند. همت ایشان در پایداری، شناخت و شناساندن این سرمایه گرانبها ستودنی است.

اثر پیش رو دربردارنده اطلاعاتی مفید و ارزنده و در عین حال آموزنده از زندگی شخصیت‌های علمی، فرهنگی، ادبی و هنری معاصر است. علاوه بر آشنایی با آثار این گرامیان، از لطایف و ظرایف آن می‌توان به نقش محیط زندگی و طبیعت زادگاه، تأثیر نخستین معلمان، نقش خانواده و تربیت خانوادگی، در پرورش و کشف استعدادها و سازندگی روح، فکر و شخصیت آنان اشاره کرد. آشنایی با نظام آموزشی و شیوه تربیتی و نحوه زندگی دهه‌های پیش، سیر تدریجی حرکت و فعالیت‌های تخصصی و آفرینشی آنان، روحیات شخصی، اهمیت سفر، خط و خوشنویسی و... از نکات دلکش این نوشته هاست. دیگر مزیت این آثار، چون دیگر خودنگاشت‌ها، طبیعی بودن و دور ماندن از دخل و تصرف اغیار و در اسباب آن است. به جز برخی موارد ویرایش نگارشی و املائی، تقریباً هیچ دخل و تصرفی صورت گرفته است. حضور شخصیت‌های گوناگون علمی، ادبی، هنری و... مانع خستگی خواننده و یکنواختی کتاب گردیده است که خود از حسن انتخاب مؤلف به شمار می‌آید. مطالعه این مرگ‌دشت‌ها دری از تجربه و عبرت نیز به روی خواننده می‌گشاید؛ فضای فرهنگی خانواده پدیدار می‌شود در سرنوشت کودکی چنان تأثیرگذار است که او را با کتاب و کتاب خوانی مانوس می‌گردد. آثار در آینده‌ای نه چندان دور تا پایان زندگانی از او کتاب آفرینی برجسته می‌سازد (دکتر عبدالحسین زرین‌کوب)؛ زمانی آموزگاری صدای خوش و استعداد کودکی را در هنر خواندگی درمی‌یابد و سرنوشت هنری او چنین رقم می‌خورد که روزی از خوانندگان بنام سرزمین هم‌سایه بر گیلان گردد. (فریدون پوررضا)؛ و زمانی دقت و فراست علمی و تعهد کاری پژوهشگری جوان سبب جلب توجه شخصیتی ادبی چون علامه دهخدا صاحب لغت نامه می‌شود (محمد پروین گنابادی) و ده‌ها نکته باریک از موی دیگر... علاوه بر گوناگونی مطالب و شخصیت‌های فرهنگی، تنوع سبک بیان هر شخصیت لطفی دیگر به کتاب بخشیده است: خواننده گاه با بیانی علمی و ادبی، و گاه با لحنی ساده خودمانی روبه‌روست؛ زمانی با شیوه بیانی جدی، و وقتی با زبانی طنزآمیز مواجه است؛ گاه از خوانش برخی ماجراها دچار حیرت می‌گردد؛

گاه بعضی از ناکامی‌ها و حوادث او را متأثر می‌سازد و شاید اشک ریز؛ و زمانی برخی اتفاقات نمکین سیب خنده را بر لبان او می‌نشانند. و این همان معنی واقعی زندگی است: فراز و نشیب، شیرینی و تلخی، رنج و آرامش، خنده و گریه...

در میان سرگذشت این چهره‌های درخشان، دو نکته محوری و اساسی مشترک را می‌توان دریافت که وجود این دو رکن مهم، به گونه‌ای از ضروری‌ترین و ظریف‌ترین لازمه‌های زندگی بشری است و پیوندی ناگسستنی با سیر تکاملی آدمی دارد که متأسفانه نبود آن در این روزگار بیشتر حس می‌شود و کمتر می‌توان یافت: یکی «حضرت عشق» و شکیبایی در برابر سختی‌های راه عشق. دیگر کتاب و کتاب خوانی است که در زمانه ما بسیار مهجور مانده و مورد بی‌مهری واقع و دیگر پدیده‌های تمدن جایگزین آن شده است. امیدواریم مطالعه و رگ‌ذشت این اختران آسمان فرهنگ و تمدن و هنر ایران معاصر بتواند گامی مؤثر در رفع این ریشه سیر تکاملی، تحرک فکری و پیشرفت جوانان در شناخت ریشه‌های خود واقع گردد.

با آرزوی توفیق برای خوانندگان گرامی و محترم، امیدواریم کتاب حاضر مورد قبول و پسند طبع بلندشان واقع شود و با راهنماییها و تشبیه‌های سازنده خود، مؤلفان را یاری کنند.

دکتر شهروز جمالی - عضو هیأت علم دانشگاه آزاد اسلامی همدان

آذرماه ۱۳۹۷

برای مزید اطلاعات خوانندگان ارجمند برخی منابع مربوط به این مقوله را که نگارنده این سطور نیز از آن بهره برده است، معرفی می‌کند:

۱- حماسه سرایی در ایران - شادروان دکتر ذبیح الله صفا

۲- فرهنگ اصطلاحات ادبی - سیما داد

۳- دانشنامه زبان و ادب فارسی - اسماعیل سعادت

۴- انواع ادبی - دکتر حسن رزمجو

۵- انواع ادبی - دکتر سیروس شمیسا